

Kuźnicki, Leszek

Problematyka biomedyczna w Instytucie Historii Nauki PAN

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 51/2, 241-248

2006

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Leszek Kuźnicki
Instytut Biologii Doświadczalnej
im. M. Nenckiego PAN
Warszawa

PROBLEMATYKA BIOMEDYCZNA W INSTYTUCIE HISTORII NAUKI PAN¹

Historia medycyny jest dziedziną, która w Instytucie Historii Nauki PAN była prowadzona od początków jego powstania, tj. od 1954 roku. Już 1 marca 1955 roku w ramach Zakładu Historii Nauki powołano we Wrocławiu Pracownię Historii Medycyny, w której rozpoczął pracę Stanisław Szpilczyński.

Drugim poza Wrocławiem ośrodkiem, w którym jeszcze w latach 50 podjęto badania, dotyczące historii medycyny był Gdańsk. W roku 1957 i 1960 ukazały się trzy książki autorstwa Stanisława Sokoła, o dziejach medycyny gdańskiej² i chirurgii okresu cechowego³.

W tym pionierskim okresie głównym promotorem działalności badawczej i edukacyjnej w Instytucie był Bolesław Skarżyński. To w następstwie jego inicjatyw Instytut rozszerzył swoją działalność na farmację, biologię, które to dziedziny od początków lat 60. łącznie z medycyną stały się wyraźnie wyodrębnionymi nurtami badań. Od zarania Instytut charakteryzowała działalność kooperacyjna, obejmująca szerokie kręgi osób pracujących na rzecz jego tematyki badawczej, ale niezwiązanych z nim zależnościami służbowymi.

W moim 20-minutowym wystąpieniu pominę długą i powikłaną historię organizacyjną Instytutu, a ograniczę się do ukazania wagi dorobku badawczego. Jest on wartościowy, a w pewnych kierunkach wręcz pionierski.

Biologia jest dyscypliną dobrze wyodrębnioną, aczkolwiek istnieją dziedziny pokrewne, jak biologia medyczna czy biochemia. Często natomiast pojawiają się problemy związane z homonimowym terminem „medycyna”. Na tym tle od dawna toczyły się spory, gdzie przebiega granica między historią nauk medycznych a historią medycyny jako sztuki lekarskiej, także – działań społecznych, związanych z leczeniem i opieką nad chorym.

Określenie, które wymieniłem w tytule „problematyka biomedyczna” obejmuje wszelkie kierunki badań uprawianych w Instytucie, a więc tych, które dotyczyły zarówno nauki, jak i działalności zawodowej.

Najintensywniejsza działalność badawcza i wydawnicza w zakresie historii nauk medycznych przypada na lata 1966–1977. Kierownikom nowopowstałego Zespołu Historii Nauk Medycznych – Ksaweremu Rowińskiemu i Barbarze Kuźnickiej – udało się zgromadzić liczną, kilkudziesięcioosobową grupę, która bądź z profesji bądź z zamiłowania do przeszłości przez kilkanaście lat pełniła rolę ogólnopolskiego centrum dyskusyjnego, uwieńczonego wartościowymi publikacjami⁴. Dość wspomnieć, że w ciągu 12 lat wydano 16 książek, a dwie złożone do druku ukazały się w latach późniejszych. Wśród ogłoszonych wówczas publikacji siedem poświęcono dziejom poszczególnych dyscyplin medycznych w Polsce, a mianowicie: chirurgii, patologii, urologii, neurologii, okulistyce, ortopedii i farmacji. Wśród autorów wspomnianych 16 monografii tylko 3 osoby były pracownikami Instytutu.

Wartościowe opracowania z tego okresu to również 2 syntezy, zamieszczone w sztandarowym wydawnictwie Instytutu, jakim jest *Historia Nauki Polskiej*, stanowiąca pomnik, który Instytut postawił rodzimej nauce i edukacji. W roku 1977 ukazał się III tom, obejmujący lata 1795–1862. Część III tej obszernej syntezy zawiera opisy dziejów poszczególnych dyscyplin. Rozwój nauk medycznych w Polsce przedstawił Stanisław Szpilczyński⁵, zaś farmacji – Barbara Kuźnicka⁶. Trzeba przy tym zaznaczyć, że w części III znalazły się również inne nauki biomedyczne. I tak stan biologii europejskiej scharakteryzował Adam Paszewski⁷, zaś biologię w Polsce z wyróżnieniem botaniki i zoologii – Stanisław Brzozowski⁸. Tenże autor opisał również działalność naukową oraz upowszechniającą w dziedzinie rolnictwa, leśnictwa i weterynarii⁹.

W 10 lat później ukazał się IV tom *Historii Nauki Polskiej*, obejmujący lata 1863–1918. Trzecia część tego tomu dotyczyła również historii poszczególnych dyscyplin. W stosunku do tomu III objętość tekstów i zespół autorski zostały rozszerzone¹⁰. O biologii ewolucyjnej napisał Leszek Kuźnicki¹¹, o botanice – Zdzisław Kosiek¹², o zoologii – Krystyna Kowalska¹³, o naukach medycznych – Stanisław Konopka, Zofia Podgórska-Klawe i Roman Dzieżanowski¹⁴. Stan nauk farmaceutycznych przedstawiła Barbara Kuźnicka¹⁵, a nauk rolniczych, leśnych i weterynaryjnych – Stanisław Brzozowski¹⁶.

Rok 1977 był przełomem w charakterze uprawiania problematyki biomedycznej w Instytucie. Po rezygnacji Ksawerego Rowińskiego z prowadzenia Zespołu Historii Nauk Medycznych, kierownictwo objęła Zofia Podgórska-Klawe. Jednocześnie powstał Zespół Historii Farmacji pod przewodnictwem Barbary Kuźnickiej. Historia medycyny została ukierunkowana w stronę dziejów opieki nad chorym, a także działalnością społeczną związaną z lecznictwem. Kierunek ten zapoczątkowała monografia Zofii Podgórskiej-Klawe pt. *Szpitalne warszawskie 1388–1945*¹⁷. Rozszerzeniem i pogłębieniem wymienionej tematyki była następna książka pt. *Od hospicjum do współczesnego szpitala. Rozwój historyczny problematyki szpitalnej w Polsce do końca XIX wieku*, wydana w 1981 r.¹⁸.

W tym nurcie znajdują się badania, prowadzone do chwili obecnej przez Bożenę Urbanek. Jest ona autorką, oprócz innych publikacji, dwóch książek: *Pielęgniarki i sanitariuszki w Powstaniu Warszawskim 1944*¹⁹ oraz *Idea opieki nad chorym na ziemiach polskich w latach 1803–1914*²⁰.

Od roku 1991 wychodzi w zeszytach *Słownik biograficzny polskich nauk medycznych XX wieku*. W latach 1991–1995 ukazał się tom I Słownika, a w latach 1997–2002 tom II. Pierwszy tom redagowała Zofia Podgórska-Klawe z udziałem Bożeny Urbanek²¹, zaś II – samodzielnie Bożena Urbanek²².

W drugiej połowie lat 80. zwiększyła się liczba osób, zajmujących się w Instytucie historią medycyny. Pracę podjęli Krzysztof Jeziorski, Bożena Płonka-Syroka oraz Jaromir Jeszke. Zróżnicowało to tematykę badawczą, i tak np. Bożena Płonka-Syroka zajmowała się recepcją doktryn medycznych w polskich ośrodkach akademickich od końca XVIII do połowy XIX w.²³, Krzysztof Jeziorski – wpływem ewolucjonizmu na rozwój wiedzy embriologicznej w medycznym środowisku w Warszawie²⁴, a Jaromir Jeszke – rozważaniami teoretycznymi na temat paradygmatu polskiej historiografii medycznej²⁵.

W porównaniu z medycyną inny metodologicznie charakter przybrały prace w Zespole Historii Farmacji, a następnie w Pracowni. Badania zostały skoncentrowane na historii leków i dziejach farmacji naukowej. Było to możliwe tylko dzięki badaniom interdyscyplinarnym, które podjęto przede wszystkim we współpracy z botanikami, a także etnografami, językoznawcami oraz chemikami z różnych ośrodków naukowych, tak w kraju, jak i zagranicą. Dużą wagę przykładano do kształcenia nowej kadry historyków nauki. Wychowankami Barbary Kuźnickiej są pracownice Instytutu: Halina Lichocka, Iwona Arabas, Beata Wysocka i Anna Trojanowska.

Historycy farmacji pracujący w Instytucie opublikowali szereg wydawnictw, wśród których wymieniam kilka jako szczególnie zasługujących na uwagę: Barbary Kuźnickiej 2 monografie – *Ewolucja nauczania farmacji w Polsce w latach 1783–1830* (1968)²⁶ i *Kierunki rozwoju farmacji w Polsce epoki Oświecenia* (1982)²⁷ oraz 2 wydania podręcznika akademickiego pt. *Historia farmacji*, opracowanego i opublikowanego wspólnie z Robertem Rembielińskim (wyd. II 1972²⁸ i wyd. III 1987²⁹). Następne monografie są autorstwa Haliny Lichockiej

– *Badania leczniczych wód mineralnych w Polsce (1800–1858) z perspektywy rozwoju chemii* (1989³⁰) i *Historia poszukiwania leku w roślinach w Polsce 1800–1856* (2002³¹) oraz Iwony Arabas – *Badania opioidów oraz ich rola w rozwoju nauk o leku w Polsce XIX wieku* (1995³²). W 2004 roku Beata Wysakowska opublikowała monografię pt. *Surowce i preparaty konopi stosowane w Polsce XIX wieku*³³, natomiast Anna Trojanowska napisała monografię pt. *Wiedza o grzybach leczniczych w polskiej literaturze naukowej XIX wieku* (w druku).

Poza monografiami na szczególne wyróżnienie zasługują 2 wydawnictwa syntetyczne z udziałem liczego kręgu osób spoza Instytutu. Pierwsze pt. *Dzieje nauk farmaceutycznych w Polsce w latach 1918–1978* (1986³⁴) stanowi przykład opracowania kilkunastu dyscyplin, wśród których autorami są nie historycy, lecz specjaliści poszczególnych opisywanych nauk. Drugim takim opracowaniem jest praca również zbiorowa pt. *Ekologia człowieka – Historia i współczesność*³⁵.

Nowym kierunkiem, wprowadzonym do historiografii polskiej przez Barbarę Kuźnicką i jej współpracowników w Instytucie jest etnofarmacja. Wyniki prac interdyscyplinarnych publikowane są w monotematycznych tomach w serii pt. *Historia Leków Naturalnych*. Dotychczas pod redakcją Barbary Kuźnickiej ukazało się 5 zeszytów tej serii³⁶, tom szósty jest w druku.

Większość oryginalnych badań z zakresu historii biologii była prowadzona w Zakładzie Historii Nauk Przyrodniczych Instytutu, w którym jedynym biologiem pracującym od połowy 1972 była Wanda Grębecka. Badaniom sprzyjał kierownik Zakładu – Józef Babicz. Był historykiem kartografii, ale jego praca habilitacyjna dotyczyła teorii Moritza Wagnera o powstawaniu gatunków, publikowana w 1966 w ramach serii „Monografie z dziejów Nauki i Techniki”³⁷.

Duże znaczenie w pracach Zakładu miała w latach 70. praca zespołowa, dotycząca badań naukowych na przełomie XVIII i XIX w. na ziemiach I Rzeczypospolitej. Ukoronowaniem jej była publikacja, ogłoszona w 1988 pt. *Wkład wileńskiego ośrodka naukowego w przyrodnicze poznanie kraju (1781–1848)*³⁸. Na monografię, której redaktorami byli Józef Babicz i Wanda Grębecka złożyły się prace: Kaliny Bartnickiej, Józefa Babicza, Jadwigi Garbowskiej, Wandy Grębeckiej i Krzysztofa Plasoty. Monografia jest godnym podkreślenia przykładem owocnej współpracy osób z różnych ośrodków. Rozwinięciem wątku biologicznego tej tematyki była publikacja Wandy Grębeckiej dotycząca botaniki w Wilnie i Krzemieńcu³⁹.

Interdyscyplinarny charakter miała sesja naukowa, dotycząca ochrony przyrody. Jej organizatorami byli Józef Babicz, Wanda Grębecka i Zbigniew Wójcik. Materiały z tego dwudniowego sympozjum opublikowano w roku 1985 pod tytułem *Studia z dziejów ochrony przyrody w Polsce*⁴⁰.

Szereg obszernych wydawnictw było pokłosiem konferencji rocznicowych, zorganizowanych przez Zakład Historii Nauk Przyrodniczych. W Łomży w 1972 odbyła się konferencja poświęcona rodzinie Wagów⁴¹. Na 100-lecie Polskiej Akademii Umiejętności ukazała się praca zbiorowa pod redakcją Stanisława

Brzozowskiego, zatytułowana *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952. Nauki medyczne, ścisłe, przyrodnicze i o ziemi*⁴². Z kolei w latach 1973 i 1989 odbyły się w Ciechanowcu 2 konferencje poświęcone działalności Krzysztofa Kluka⁴³. W 1975 w Lesznie i Lublinie miały miejsce sympozja, związane z pracami Jana Jonstona⁴⁴, zaś w Warszawie w 1987 odbyła się konferencja zorganizowana w 100-lecie śmierci Leona Cieńkowskiego⁴⁵.

Zadanie, którego się podjąłem – przedstawienia głównego dorobku tematyki biomedycznej w okresie 50 lat działalności Instytutu Historii Nauki PAN okazało się niezwykle trudne. Zróżnicowanie tematyki, niestabilność kadry naukowej w medycynie, jednoosobowa w praktyce działalność w zakresie historii biologii oraz specyficzny charakter prac zespołowych, opierających się przede wszystkim na współpracownikach z innych ośrodków badawczych – stwarzają skomplikowany obraz ocenianego dorobku. Przyjąłem zatem, że najlepszym sposobem do porównania mogą się stać wydawnictwa zwarte, choć jestem świadom tego, że stosowanie ilościowych zestawień, dotyczących liczby wydawnictw jako źródła informacji zawsze może zostać poddane surowej krytyce. W nauce liczy się bowiem jakość, a nie ilość. Jednakże podejmuję ryzyko, gdyż tylko taka kwantyfikacja oddaje z pewnym przybliżeniem relacje między trzema wyodrębnionymi kierunkami badań historycznych, prowadzonych w Instytucie Historii Nauki w minionym półwieczu.

Porównanie liczby monografii i publikacji pozaseryjnych z zakresu historii medycyny, farmacji i biologii publikowanych w wydawnictwach Instytutu Historii Nauki PAN w latach 1957–2003:

Charakter wyd.	Medycyna	Farmacja	Biologia
Monografie	13 + 2 t. słow.	8 + 5 t. H.l.n.	7
Publikacje pozaseryjne	15	17	8
Łącznie	28 + 2	25 + 5	15

Wśród 75 książek najwięcej przypada na medycynę (28+2) i na farmację (25 + 5), a na biologię zaledwie 15. Mimo, że liczba etatowych pracowników Instytutu z obszaru biomedycyny zawsze była nieduża, to ich aktywność miała istotne znaczenie dla rozwoju każdego z trzech wymienionych nurtów. Aktualna sytuacja w tym zakresie jest jednak niepokojąca, szczególnie na polu historii biologii, gdyż nie ma już nikogo, kto byłby w stanie dynamizować działalność badawczą z tego zakresu.

Od lat 16 nie mam bezpośrednich kontaktów z Instytutem Historii Nauki, mimo to pozostaję jego patriotą. Dziś Instytutowi mogę służyć już tylko dobrą radą. Mając to na sercu, w zakończeniu chciałbym się wypowiedzieć co do jego przyszłości. Trudno oczekiwać, aby w dającym się przewidzieć czasie Instytut mógł wzrosnąć o liczne grono młodych twórców, związanych na stałe z placówką,

ale widzę sposób na przewyciężenie obecnych trudności. Należy wskrzesić niedokończone, fundamentalne wydawnictwo, jakim było 9-tomowe dzieło pt. *Historia Nauki Polskiej* i wokół niego skoncentrować prace Instytutu. W pierwotnych założeniach tematyka wydawnictwa miała się zakończyć na roku 1951. Plan ten nie został w pełni zrealizowany. Należałoby obecnie wydłużyć ten okres do roku 2001. Jestem głęboko przekonany, że wokół tej idei można byłoby zgromadzić w Polsce liczne grono badaczy, którzy podjęliby współpracę z Instytutem i to niekoniecznie na warunkach komercyjnych. Nie tracę nadziei, że moja propozycja znajdzie zrozumienie i poparcie, a Instytut powróci do lat świetności.

Przypisy

¹ Referat wygłoszony 28 kwietnia 2005 r. na sesji poświęconej 50-leciu Instytutu Historii Nauki PAN.

² Stanisław Sokół: *Historia gdańskiego cechu chirurgów 1454–1820*. Wrocław 1957.

³ Stanisław Sokół: *Medycyna w Gdańsku w dobie Odrodzenia*. Wrocław 1960; *tenże: Historia chirurgów w Polsce*, cz. I. *Chirurgia okresu cechowego*. Wrocław 1967.

⁴ Barbara Kuźnicka: *Działalność Zespołu Historii Nauk Medycznych w latach 1966–1977*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1978 nr 3–4 s. 799–801.

⁵ Stanisław Szpilczyński: *Nauki medyczne*. W: *Historia Nauki Polskiej* pod red. Bogdana Suchodolskiego. T. III. 1795–1862. Red. tomu Jerzy Mićchalski, Wrocław 1977, s. 602–618.

⁶ Barbara Kuźnicka: *Farmacja*, tamże, s. 618–629.

⁷ Adam Paszewski: *Stan biologii europejskiej*, tamże, s. 482–487.

⁸ Stanisław Brzozowski: *Stan biologii w Polsce*, s. 487–490; *Botanika*, s. 490–501; *Zoologia*, s. 501–517 tamże.

⁹ Stanisław Brzozowski: *Nauki o gospodarstwie wiejskim*, tamże, s. 517–546.

¹⁰ Leszek Kuźnicki: *Nauki przyrodnicze. Wstęp*. W: *Historia nauki polskiej*, pod red. Bogdana Suchodolskiego. T. IV. 1863–1918, część III. Red. tomu Zofia Skubała-Tokarska, Wrocław 1987 s. 304–323.

¹¹ Leszek Kuźnicki: *Biologia ewolucyjna*, tamże, s. 323–339.

¹² Zdzisław Kosiek: *Botanika*, tamże, s. 339–359.

¹³ Krystyna Kowalska: *Zoologia*, tamże, s. 359–383.

¹⁴ Stanisław Konopka, Zofia Podgórska-Klawe, Roman Dzierzanowski: *Medycyna*, tamże, s. 383–415.

¹⁵ Barbara Kuźnicka: *Nauki farmaceutyczne*, tamże, s. 415–436.

¹⁶ Stanisław Brzozowski: *Nauki o gospodarstwie wiejskim*, tamże, s. 437–464.

¹⁷ Zofia Podgórska-Klawe: *Szpitala warszawskie 1388–1945*. Warszawa 1975.

- ¹⁸ Zofia Podgórska-Klawe: *Od hospicjum do współczesnego szpitala. Rozwój historyczny problematyki szpitalnej w Polsce do końca XIX wieku*. Wrocław 1981.
- ¹⁹ Bożena Urbanek: *Pielęgniarki i sanitariuszki w Powstaniu Warszawskim 1944*. Warszawa 1988.
- ²⁰ Bożena Urbanek: *Idea opieki nad chorym na ziemiach polskich w latach 1803–1914*. Warszawa 2001.
- ²¹ *Słownik biograficzny polskich nauk medycznych XX wieku*. Red. Zofia Podgórska-Klawe, Bożena Urbanek (oprac.): t. 1, z. 1–4. Warszawa 1991–1995.
- ²² J.w. Bożena Urbanek: (red. i oprac.), t. 2, z. 1–4. Warszawa 1997–2002.
- ²³ Bożena Płonka-Syroka: *Medycyna niemiecka nurtu niematerialistycznego 1797–1848 i polska recepcja jej teorii i doktryn w dziewiętnastym stuleciu*. Warszawa 1999.
- ²⁴ Krzysztof Jeziorski: *Rozwój wiedzy embriologicznej w warszawskim środowisku medycznym a ewolucjonizm (1859–1939)*. Warszawa 1992.
- ²⁵ Jeromir Jeszke: *W poszukiwaniu paradygmatu polskiej historiografii medycznej*. Poznań 2000.
- ²⁶ Barbara Kuźnicka: *Ewolucja nauczania farmacji w Polsce 1783–1830*. Wrocław 1968.
- ²⁷ Barbara Kuźnicka: *Kierunki rozwoju farmacji w Polsce epoki Oświecenia*. Wrocław 1982.
- ²⁸ Robert Rembieniński, Barbara Kuźnicka: *Historia farmacji*, wyd. II. Warszawa 1972.
- ²⁹ Robert Rembieniński, Barbara Kuźnicka: dz. cyt., wyd. III, Warszawa 1987.
- ³⁰ Halina Lichocka: *Badania leczniczych wód mineralnych w Polsce (1800–1858) z perspektywy rozwoju chemii*. Wrocław 1989.
- ³¹ Halina Lichocka: *Historia poszukiwania leku w roślinach w Polsce 1800–1856*. Warszawa 2002.
- ³² Iwona Arabas: *Badania opioidów oraz ich rola w rozwoju nauk o leku w Polsce XIX wieku*. Warszawa 1995.
- ³³ Beata Wysocka: *Surowce i preparaty konopi stosowane w Polsce XIX wieku*. Warszawa 2004.
- ³⁴ *Dzieje nauk farmaceutycznych w Polsce w latach 1918–1978*, Zofia Jerzmanowska i Barbara Kuźnicka (red.). Wrocław 1986.
- ³⁵ *Ekologia człowieka – historia i współczesność*. Praca zbiorowa pod redakcją Barbary Kuźnickiej, Warszawa 1995.
- ³⁶ *Historia leków naturalnych*, pod redakcją Barbary Kuźnickiej, T. 1: *Źródła do dziejów etnofarmacji polskiej*. Warszawa 1986. T. 2: *Natura i kultura – współzależność w dziejach lekoznawstwa*. Warszawa 1989. T. 3: *Zioloznawstwo w dawnej i współczesnej kulturze Rzeszowszczyzny*. Warszawa 1993. T. 4: *Z historii i etymologii polskich nazw roślin leczniczych*. 1993. T. 5: *Materia pharmaceutica*. Warszawa 1999.
- ³⁷ Józef Babicz: *Teoria Moritza Wagnera o powstawaniu gatunków*. Wrocław 1966.

³⁸ *Wkład wileńskiego ośrodka naukowego w przyrodnicze poznanie kraju (1781–1842)* pod red. Józefa Babcicza i Wandy Grębeckiej, Wrocław 1988.

³⁹ Wanda Grębecka: *Wilno-Krzemieniec. Botaniczna szkoła naukowa (1781–1841)*. Warszawa 1998 288.

⁴⁰ *Studia z dziejów ochrony przyrody w Polsce*, pod red. Józefa Babcicza, Wandy Grębeckiej, Zbigniewa Wójcika. Wrocław 1995.

⁴¹ *Rodzina Wagów w kulturze polskiej*, Wanda Grębecka (red.), Warszawa 1974.

⁴² *Materiały sesji jubileuszowej, Kraków 14.XII.1972*, Stanisław Brzozowski (red.). Wrocław 1974.

⁴³ *Krzysztof Kluk – przyrodnik i pisarz rolniczy*, Józef Babcicz, Wanda Grębecka, Stanisław Inglot (red.), Wrocław 1976.

⁴⁴ *Jan Jonston lekarz i uczone XVII wieku*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, S. B., z. 28, 1978.

⁴⁵ Wygłoszone podczas sesji referaty Jerzego Rózewicza, Leszka Kuźnickiego i Władysława Kunickiego-Goldfingera zostały opublikowane w: „Kosmos” nr 4, 1988 s. 671–715.